

1915

ՉԱՆՂՐՐԸԷՆ
ՎԵՐՅԻՇՈՒՄՆԵՐ

Բնագիր
Հրատարակութիւններէն կազմեց
Յովհաննէս Չիլիցկիրեան
Նիս 2013

1915-ի

Հայկական Յեղասպանութեան
100-ամեակի սեմին այս գիրքը կը
ձօնենք թուրքերու կողմէ գողցուած
Արեւմտեան Հայաստանին

31. 07. 2014 Nice

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

Ստորեւ կը ներկայացնենք Նահատակ-հերոս Ռուբէն Սեւակի եղբորորդի՝ Յովհաննէս Չիլիկեանի Նիսի մէջ լոյս տեսած գիրքի յառաջաբանէն ու բովանդակութենէն հատուածներ:

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

24 Ապրիլ 1915 թուականը՝ թուրքերու կողմէ կազմակերպուած, հայ ազգը բնաջնջելու և հայոց 5000 տարուան հայրենիքը գողնալու ծրագրին գործադրման առաջին հանգրուանն է:

24 Ապրիլ 1915 թուականը՝ հայ մտաւորականները և առաջնորդները, այսինքն հայ ազգին ուղեղները սպաննելու համար ափսոսել սկսելու չարաշուք թուականն է...

Այս հայ ափսոսեալ մտաւորական և առաջնորդներէն շատ էիջեր հրաշքով ողջ վերադարձան...

Այս գիրքին մէջ կը հրատարակենք

24 Ապրիլ 1915-ի ափսոսեալներէն Չանդըրը-ի սպանդանոցէն ողջ մնացածներուն խտմանի ափսոսական կեանքի պատմութիւնը...

Այստեղ հպարտութիւնը ունինք հրապարակաւ յայտնելու որ 24 Ապրիլ 1915-ի ափսոսեալներէն ողջ մնացած մտաւորականներուն ականատեսի վկայութիւնները՝ 1915-էն մինչեւ 2013 և մինչեւ այսօր՝ առաջին անգամ ըլլալով կը հրատարակենք փոքր փոքր առանձին գիրքի մը մէջ...

Ցաւալի է մեզ համար ըսել, որ հայ ժողովուրդը ամէն տարի 24 Ապրիլը կը յիշատակէ, բայց մեծամասնութիւնը 24 Ապրիլին ի՞նչ ըլլալը չի գիտեր...

Բայց ժողովուրդը յանցաւոր չէ այս հարցին մէջ...

Որովհետեւ մեր առաջնորդ կարծուածները, մանաւանդ սփիւռֆի մէջ, 1915-էն մինչեւ 2013, արեւմտեան Հայաստանին թուրքերուն կողմէ գողցուելուն դէմ իսկական տեսակետով ոչ մէկ բան ըրին...

Որովհետեւ սփիւռֆի մէջ որոշ հայ կուսակցական առաջնորդները [ֆիչ բացառութիւններով] իրենց պորտով կապուած էին հայուն թշնամի գանազան կազմակերպութիւններուն...

Եւ թուրքերը շատ լաւ գիտէին թէ 24 Ապրիլ 1915-ին, հայ մտաւորականները և առաջնորդները սպաննելէ յետոյ հայ ժողովուրդը պիտի նմանէր առանց ուղեղի խելագարի մը...

Եւ իրապէս ալ սփիւռֆի հայերը 1915-էն մինչեւ այսօր խելագարներու նման արարքներ գործեցին՝ անմիաբան և առանց ծրագրի արարքներ, որոնք հայութեան միայն վնաս հասցուցին: Եւ ամէն օր ֆիչ մը աւելի միտքնուեցան պատմութեան մոռացութեան ֆառսին մէջ:

Այս գիրքին մէջ, Չանդըրըէն վերապրող ախորեալներէն հետեւեալ անձերու վկայութիւնները կը հրատարակենք –

1.– Յովհան Վարդապետ Կարապետեան – լոյս տեսած «Հայաստանի Կոչնակ»ի մէջ, Ամերիկա 1922:

2.– Միֆայէլ Շամտանեան – լոյս տեսած «Յուշարձան Ապրիլ տասնմէկի»ն մէջ, Կ. Պոլիս 1919:

3.– Բժիշկ Վահան Ալթունեան – լոյս տեսած «Հայ Բուժակ»ին, Կ. Պոլիս 1920:

4.– Արամ Անտոնեան – լոյս տեսած *Կարօ Գէորգեանի* «Ամէնուն Տարեգիրքը»ին մէջ, Պէյրութ 1959:

5.– Օհաննէս Թերլէմէզեան – լոյս տեսած «1915 - Աղէտ և Վերածնունդ»ին մէջ, Փարիզ 1952:

6.– Բիւզանդ Քէչեան – լոյս տեսած *Թէոդիկի* «Ամէնուն Տարեցոյցը»ին մէջ, Կ. Պոլիս 1922:

Հատուածներ Գիրքէն

ՉԱՆՂԸՐԸ ԱԶՍՈՐՈՒԱԾ ԵՒ
 ՎԵՐԱՊՐՈՂ ՄՏԱԻՈՐԱԿԱՆ
 ՄԻՔԱՅԷԼ ՇԱՄՏԱՆՃԵԱՆԻ
 ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ
 ՉԱՆՂԸՐԸԷՆ
 ՎԵՐՅԻՇՈՒՄՆԵՐ

«Այն երեք զոհերը, որոնց հետ անձնական շատ մը յիշատակներով կապուած եմ, և որոնց եղերական վախճանը միշտ սրտիս մէջ կ'արիւնի, եղած են Դանիէլ Վարուժան, Տիրան Բէլէկեան և Ռուբէն Սեւակ:

1915 Յունիսի վերջերը, առաջին կարաւանին մեկնելէն և տասն և ինը հոգիներու ալ Պոլիս վերադարձը արտօնուելէ յետոյ, մէկուկէս ամիսի չափ, միասին ապրեցայ Սեւակին հետ:

Ես, ուրիշ վեց հոգիներու հետ, միասին կ'ապրէի: Բոլոր ընկերներս ալ, առանց բացառութեան, մաս կը կազմէին Պոլիս վերադառնալու արտօնուածներուն. Սեւակ ալ, այդ օրերուն, նոր հասած էր Չանղըրը, ուրեմն, անմիջապէս որոշեցինք մեր կենակցութիւնը:

Պոլսէն ծանօթ էր ինձի իր դիւրահաղորդ և զուարթ հոգին: Տօնական զուարթախոհութեամբը լեցուած էր տուներնիս: Այդ ատեններուն [Յունիսի սկիզբները] տակաւին չէինք գիտեր առաջին կարաւանին վիճակուած բախտը, և անտեղեակ էինք տակաւին թուրքին եղեռնի կամքին:

Իսլամին ծոմապահութիւնը սկսած էր արդէն, և ծայր տուած եղեռնի ապերասանութիւնը:

Ջարդերու չարաշուք գրոյցներ սկսած էին մեր ականջը հասնիլ: Այդ միջոցներուն էր, որ օր մը, մեծ իրարանցումի մը մէջ տեսայ զինքը:

Այն տեսակ խօսք մը տարածուած էր արքայականներուն մէջ, թէ մահմետականութիւնը ընդունողը ազատ պիտի արձակուէր:

Այդ ատենները, առաջին կարաւանը մեկնած էր արդէն և եօթանասուն հոգիի չափ մնացած էինք: Ամբողջ երկու օր, խեղճը աշխատեցաւ, համոզելու համար տկար հոգիները, որ մահը մահմետականացումէն աւելի աղէկ է, և զատ-զատ երդում ընել տուաւ ամէն անոնց,

որոնց հոգիի ուժին վրայ կասկած ունէր, թէ հաւատարիմ պիտի մնան իրենց լոյս-հաւատքին:

Երբ մեր կարաւանը Չանղըրը հասաւ, մեր մէջը ութը բժիշկներ կային, իսկ Չանղըրը մէջ բժիշկ չկար բնաւ: Մեր բժիշկ ընկերները իրենց արուեստը տեղւոյն բնակիչներուն բարւոյն ի գործ դրին:

Պոլիս մեկնումներէ յետոյ, երեք բժիշկներ մնացած էին: Այդ երեքէն ամէնէն աւելի փնտռուածն էր Սեւակ: Զաղաքին մէջ կանոնաւորապէս բժշկութեամբ կը զբաղէր:

Յ Ո Ւ Շ Ա Ր Զ Ա Ն Ա Պ Ր Ի Լ Տ Ա Ս Ն Ը Մ Է Կ Ի

Պ Ա Տ Ր Ա Ս Տ Ո Ւ Ա Մ
« Ա Պ Ր Ի Լ Տ Ա Ս Ն Ը Մ Է Կ Ի
Ս Գ Ա Հ Ա Ն Դ Է Ս Ի
Յ Ա Ն Զ Ն Ա Խ Ո Ւ Մ Բ » Ի Ն
Կ Ո Ղ Մ Է

Կ . Պ Ո Լ Ի Ս
Տ Պ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Օ . Ա Ր Զ Ո Ւ Մ Ա Ն
1919

- ▶ Տօքթ. Տիմանեան, Պոլիս վերադառնալուն առիթով, Սեւակին յանձնած էր վերադարձանութիւնը թուրք աղջկան մը, որուն վրայ ինքը վիրաբուժական գործողութիւն մը կատարած էր: Այդ աղջկան հայրն էր Չէթէճի Արապաճը Իսմայիլ:

Տօքթ. Տիմանեանի մեկնումէն յետոյ, Սեւակ կանոնաւոր կերպով կը շարունակէր իր բժշկական այցելութիւնները այդ աղջկան:

Օր մը, կէսօրէն բաւական վերջը, տակաւին ճաշի չէր եկած: Ճիշդ կէսօրին ճաշի համար տունը կը գտնուէինք, իրարու չսպասելու համար: Տրուած ըլլալով իր ճշդապահութիւնը՝ արտասովոր բան մըն էր եղածը: Ես, գրեթէ մտահոգ, իրեն կը սպասէի, ճաշասեղանին գլուխը:

Վերջապէս եկաւ. բոլորովին անսովոր կերպով իրեն համար. անխօս էր: Տքնութիւնէ դեռ նոր դուրս եկողի մը յոգնածութիւնը ունէր դէմքին արտայայտութիւնը: Յայտնապէս չարչարուած էր: Սեղանի վրայ բան մը չխօսեցաւ: Երրորդ մը կար մեզի սեղանակից: Երրորդին մեկնելէն յետոյ, երբ առանձին մնացինք, խոստովանելու պէտքէն ճնշուած մէկու երկչոտութեամբ սկսաւ պատմել ինծի, թէ ինչպէս դարձանուող թուրք աղջկան հօրը կողմէ տուն կանչուելով երկու ժամ վար դրուած էր: Ապերախտը նկարագրած էր, թէ ինչպէս հայկական ջարդերը մոլուցքով մը կատարուելու վրայ էին, թէ ամէն օր նմանօրինակ հրամաններու կը սպասուէր Չանդըրըի հայերուն համար, հետեւաբար իր խանդաղատանքի զգացումները պարզելով տօքթէօրին, կը համոզէր զինքը, ընդունիլ մահմետականութիւնը, քանի ուշ չէր: Պտտցուցած էր զինքը իր տան բոլոր մութ անկիւնները և խորհրդաւոր նկուղները. ջատուկ

մօրը՝ Տօթթօրին ճակատը համբուրել տուած էր, և յետոյ, գրեթէ արտօնած զինքը որ մեկնի, հրաւիրելով որ մինչեւ 24 ժամ, զինուորագրութեան ճիւղի նախագահին դիմէ, իր կրօնափոխ եղած ըլլալը յայտնելու համար: Հետեւեալ օրը Պայրամ էր: Սեւակ, ճակտի պարկեշտ քրտինքով մը պատմեց ինծի, թէ ինչպէս ոգորած էր, համոզելու համար այդ անողորքը, թէ այդպիսի պահանջում մը չներկայացուի իրեն, թէ ինքը որքան կը սիրէր կեանքը՝ իր զաւակներուն համար, ուստի չէր ուզեր մեռնիլ: Մեկնած ատենը, հեթանոսը նորէն շեշտած էր, թէ սպասուած հրամանը կրնար նոյնիսկ քսաննչորս ժամէն առաջ հասնի, հետեւաբար պէտք էր անապարել, պաշտօնական դիմումը ընելու համար զինուորագրութեան ճիւղի պետին:

Սպառնալիքին դէմ կարելի չէր անտարբեր մնալ, որովհետեւ տեղեակ էինք եղեռնին համատարած թաւալումին, որուն երեք - չորս օր առաջ, Էնկիւրի իր երկու հազարէ աւելի լաւագոյն այրերը զոհ տուած էր: Մենք որոշումը տալու համար չմտածեցինք իսկ, որովհետեւ մէկ հատիկ էր ան: Սեւակ, երբեք իրմէ սպասուած դիմումը չըրաւ զինուորականութեան ճիւղի պետին:

Մեր ընկերները խուճապի չմատնելու համար, գաղտնի պահեցինք միջադէպը, մեզի գաղտնակից առնելով միայն Տիրան Զէլէկեանը:

Բայց մեր հոգիները, սկսած էին արդէն, տաժանութեան մթնոլորտին մէջ թեւածող մահուան սարսափը ծծել: Մեր տունը քաղաքին եզրն էր, գրեթէ դուրսը: Որոշեցինք քաղաքին մէջ փոխադրուիլ, և գացինք տեղաւորուիլ մեր դժբախտ մեկնող ընկերներէն թափուր մնացած տուն մը:

Չանդըրըի Իթթիհատի պատասխանատու քարտուղարին ջանքերով, տեղւոյն միւթէսարըֆը՝ Ասաֆ պէյ, ուրիշ տեղ փոխադրուեցաւ, որովհետեւ յայտնապէս հայերու հանդէպ բարեացակամ վարմունք մը ցոյց կու տար:

Ասաֆէն վերջ, փոխանորդաբար Չանդըրըի միւթ-սարըֆութեան պաշտօնը կը վարէր, Քասթմունիի վիլայէթին ոստիկան զինուորներուն ընդհանուր հրամանատարը:

Սեւակ, միւթսարըֆի փոխանորդին հետ շատ մտերիմ յարաբերութեան մէջ էր:

Երկրորդ կարաւանն ալ տուինք մենէ, անօրէնութեան ճամբաներուն, և անոր յուղարկ երթալէ մեր վերադարձին, կառավարչատուն հրաւիրուեցանք զեկոյցի մը տեղեկանալու համար: Երեսունևեօթը հոգի մնացած էինք, մեր մէջ հաշուելով Սեւակը, Վարուժանն ու Քէլէկեանը:

Երեսուն և եօթը հոգիներու ցանկ մը եկած էր: Ասոնք ազատ պիտի ձգուէին և Պոլսէ զատ ուզած տեղերնին երթալու ազատ պիտի ըլլային: Այս ցանկին անուններէն հինգին տէրերը կամ Պոլիս վերադարձած էին, կամ թէ մենէ մեկնող կարաւաններէն մէկին կամ միւսին մաս կազմած: Ասոր փոխարէն, մեր ընկերներէն հինգին անունները կը պակսէին ցանկին մէջ:

Այդ հինգ մեր սիրելիներուն մէջ էին նաեւ մեր սիրելագոյն Վարուժանն ու Սեւակը:

Ասոնք՝ Պոլիս, թէ՛ իրենց ընտանիքներուն և թէ՛ ներքին գործոց նախարարութեան դիմում ըրին հեռագրով, որպէս զի իրենք ալ մեզի պէս նկատուին:

Մինչ այն, Իթթիհատի պատասխանատու քարտուղարին ջանքերով, որոշուեցաւ որ այդ հինգը մեր Այաշի ընկերներուն քով փոխադրուին: Որոշում կայացած էր, Չանդըրըի մէջ հայ աքսորական չթողուլ:

Քաղաքային և զինուորական գերիներ սկսած էին հասնիլ քաղաք:

Շատ նշանակալից պարագայ մըն է վերջին տեղեկացածս թէ, մեր հինգ ընկերները Այաշ փոխադրելու որոշումը տրուած թուականին, Այաշի մեր ընկերները ա՛լ չկային յաւիտենապէս:

Սեւակ օգտուելով կառավարչի փոխանորդին հետ ունեցած իր մտերմական յարաբերութիւններէն, իրենց մեկնումի օրը, երկու երեք անգամ յետաձգել տուաւ, եղած դիմումներու վրայ Պոլսէն գալիք պատասխանի մը սպասելով: Ոչ մէկ պատասխան:

Վերջապէս Օգոստոս 13/26 1915, Հինգշաբթի առաւօտ մը, նախորդ գիշերը Սեւակ հրաժեշտ առած էր կառավարչի փոխանորդէն, հինգ հոգին երկու կառքով ճամբայ ելաւ, մէկ հեծեալ ոստիկան-գինուորով և մէկ ոստիկանով: Միւթէսարըֆի փոխանորդը ամէն բարեացակամ կարգադրութիւն ըրած էր, Սեւակը և իր ընկերները ողջամբ Այաշ հասցնելու համար: Կառապանը եկած էր արդէն, շատ ժամանակ չունէինք խորհելու, և ճամբայ ելանք, մեկնողներու ժամադրավայրը, քաղաքին կամուրջը փութալու: Անլուսին Օգոստոսեան պայծառ երկնքի մը տակ, դեռ չճեղքուած մութին յանձնեցինք մեր ընկերները:

Նոյն իրիկունը, ժամը 12-ին, անոնց սպանման լուրը, թիւնէյէն հեռաձայնով եկեր էր Չանդըրը: Տեղւոյն ոստիկան գինուորներու հրամանատար Նուրէտտին և Իթթիհատի պատասխանատու-քարտուղարը՝ Օղուզ, հեռաձայնի տեղը գտնուելով, քրքիջով ընդունել էին գոյժը:

Գիշերը՝ կառավարչի փոխանորդը, եղեռնէն կատուած, մանաւանդ իր սիրական բարեկամին սպանութենէն այլայլած, ներկայութեանը կը կանչէ Նուրէտտինը և իր ծանր կասկածները կը յայտնէ: Այդ միջոցին Ռէշիտ փաշա տակաւին կը շարունակէր կուսակալ մնալ Վիլայէթին, և ձեւական հետապնդումներ կատարուելով, իբր սպանիչ տասնամէկ խեղճուկ գիւղացիներ բերուեցան Չանդըրըի բանտը:

Հետեւեալ օրը, Ուրբաթ, կառավարչի փոխանորդին

- ▶ մօտ մեր դիմումին, տեղեկացանք այս մանրամասնութիւններուն, ու տեղեկացանք նաեւ, մահէն դառնագոյն իրողութեան, այն թէ առտուն իսկ, հինգ զոհերուն մեկնելէն 24 ժամ վերջ, Պոլսէն հեռագիր մը եկած էր, արտօնող որ այդ հինգն ալ միւս 32-ին պէս նկատուին: Տրուած չէ երբեք մարդուն՝ չարաքախտութեան անողոք անհիւը կասեցնել:

Յետոյ, ստուգապէս տեղեկացայ, որ չէթէ Արապաճի Իսմայիլ, մեր հինգ ընկերներուն ժամանելէն երկու ժամ առաջ, երեւցած է Թիւնէյ, գիւղացիները գլուխը հաւաքած, բանի մը համոզելու աշխատելով, ու յետոյ իր ճամբան շարունակած է դէպի Էնկիւրի

ՄԻՔԱՅԷԼ ՇԱՄՏԱՆՃԵԱՆ

ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ ԱՊՐԻԼ ՏԱՍՆԸՄԷԿԻ

ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԱԾ «ԱՊՐԻԼ ՏԱՍՆԸՄԷԿԻ ՍԳԱՀԱՆԴԵՍԻ
ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲ»-ԻՆ ԿՈՂՄԷ 4.ՊՈԼԻՍ 1919

**

ՉԱՆՂԸՐԸ ԱՔՍՈՐՈՒԱԾ ԵՒ ՎԵՐԱՊՐՈՂ
ԲԺԻՇԿ ՎԱՀԱՆ ԱԼԹՈՒՆԵԱՆԻ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ
«ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ

Ռ. ՍԵՒԱԿԻ ՎԵՐՋԻՆ ՕՐԵՐԷՆ»

«Փօսթայի օր» - այդպէս սիրած էինք կոչել շաբթուան այն երկու օրերը, ուր մենք Չանղըրը-ի աքսորականներս, տարբեր տրամադրութիւններով արթնցած, արշալոյսին իսկ նամակատուն կը վազէինք, Պոլսէն եկած նամակները վայրկեան մը առաջ լափելու համար: Կ'արժէր տեսնել այդ վայրկեանը, ամէնքս ալ նոյն թղթա-

տարով երկտող մը, յուսադրիչ բառ մը պարունակող գրութիւն մը ունենալ կը յուսայինք, բառեր՝ որոնք կրնային անգութ գրաքննիչին աչքէն վրիպած ըլլալ: Խիստ մեծ կ'ըլլար մեր յուսախաբութիւնը, երբ ցրուիչին ձեռքին մէջ հազիւ 10 նամակ կը տեսնէինք: Նամակները ստանալէ վերջ գունդագունդ կ'երթայինք Հաճի Պապային գետեգերեայ և ծառախիտ սրճարանը՝ աքսորեալներու փօսթի օրուան մեծ ժամադրավայրը, եկած նամակներու վերլուծումներէն յուսադրուելու համար:

Փօսթայի օր մըն էր. ըստ սովորութեան գետեգրը հաւաքուած էինք: Ոմանք թերթ կը կարդային, ուրիշներ նարտով զբաղած էին, իսկ մենք, Վարուժանին շուրջը հաւաքուած, թուրք բանաստեղծութեան մասին իր քննադատութիւններուն կ'ունկնդրէինք: Յանկարծ, աքսորականներու մէջ, ուրախութեան ճիչ մը փրթաւ. «Սեւակը, Սեւակը» կը պոռային:

Ընդ առաջ վազեցինք, դէմքերը կը ճառագայթէին, ինքն ալ շատ զուարթ էր: Ծատ տարօրինակ բան էր մեր ուրախութիւնը, որովհետեւ լուրջ պատճառ մը չունէինք հրճուելու: Բայց ներքին բնագոյ մը մեզ զուարթ ըլլալու կը մղէր, թերևս Սեւակէն բարի լուրեր առնելու մեծ յոյսն էր իրապէս այդ պատճառը:

Հարցումներու տեղատարափը ատոր ապացոյցն էր: Ու Սեւակ կը սկսի մանրամասնօրէն պատմել իր ձերբակալման ուշանալուն պատճառը, մատնութեամբ միայն ձեռք անցուիլը, Միւտիրիյէթի մէջ քաշածները, զինուորական հագուստներուն բզքտուելու պարագան և այլն: Ամենէն տխուր դէպքերն իսկ անփութօրէն և զուարթութեամբ կը նկարագրէր. ասիկա Չիլիցկիրեանին բնատուր յատկութիւնն էր: Իր համոզումը այն էր, որ մինչև պատերազմին վերջաւորութիւնը մեզ համար Պոլիս դառնալ անկարելի էր, բայց կեանքերնիս վտան-

Հայ Բուժակ

Մարտ - Ապրիլ
1920

Կ. Պոլիս

քի տակ չէր կրնար ըլլալ, քանի որ գործին մէջ Գերմանները կային:

Սեւակի շէնշող և ընկերական ազնիւ բնաւորութիւնը պատճառ եղած էր, որ մենք ալ չբարոյալքուէինք, որով իր իսկ թելադրութեամբ գետեզերեայ պարտէզներու մէջ փոքր պտոյտներ կը կազմակերպէինք. հոն հեքիաթներու մրցումը կը սկսէր և բնականաբար առաջնութիւնը ինքը կը խլէր միշտ:

Գալով Չանդըրըցի թուրքերուն, քիչ առ քիչ սկսած էին Սեւակը աստուածացնել, այնքան շատցած էին հրաշքները, իր բժշկական բարձր կարողութիւնները ի սպաս դրած, անդուլ անդադար կ'աշխատէր: Դրամը կարելորութիւն չունէր. «Պէտք է այս մարդիկը երախտապարտ թողունք, որպէսզի չկարենան մեզի չարիք հասցնել» կ'ըսէր: Թերեւս իրաւունք ունէր:

Պոլիս վերադարձողներու կծիկը քակուիլ սկսած էր, և ասիկա բարերար նշան մըն էր թէ՛ մեր կեանքերուն պիտի խնայուէին. առաջին խումբին բաժանումը մեր յոյսերը ցնդեցուցած էր. այդ բաժանումը ամենէն յուզիչը յուսահատեցուցիչը եղաւ. յիսուն երկու ընկերները դէպի Տիարպէքիր և Տէր Զօր ղրկուելու համար մեզմէ կը բաժնէին և այս՝ բնականաբար լաւ նշան մը չէր, մնացեալներս սկսած էինք ահաբեկիլ:

Ջանազան մեկնութիւններ կու տայինք Տէր Զօր ղրկուողներու մասին, որոնք պարզ ենթադրութիւններ էին, քանի որ հրամանը ուղղակի կեդրոնէն կու գար: Այդ միջոցներուն Սեւակ սկսած էր տխուր և մտածկոտ ըլլալ. իր զգայուն հոգին ճնշող գաղտնիք մը կորզած էր իր շէնշող բնաւորութիւնը մելամաղձոտ ըրած էր զինքը. գաղտնապահ էր, որով չէինք կրնար հոգիին թափանցել:

1915 Օգոստոսի կիսուն էր: 25 հոգի՛նոց ցանկ մը եկած էր, չորսերնիս Պոլիս պիտի վերադառնայինք, իսկ մնացեալները Տիարպէքիւր պիտի երթային: Յաջորդ առաւօտ խմբովին մեկնիլ ստիպուած էինք, ուստի սկսանք պատրաստուիլ: Նոյն գիշերը Չիլինկիրեանը զիս տեսնելու եկած էր, կ'ուզէր գաղտնի տեսակցութիւն մը ունենալ. հետաքրքրութեամբ կ'ընդունիմ առաջարկը, ուստի դուրս կ'ելլենք բացօդեայ տեղ մը երթալու համար:

– Լաւ մտիկ ըրէ Վահան, – կ'ըսէ ինձ թրթռուն ձայնով մը, – ես մահուան դատապարտուած եմ, ասով հանդերձ կեանքս քու ճարպիկութենէդ կախում ունի. աշխատէ՛, որպէսզի ժամ առաջ ազատուիմ...»:

Կը սարսռամ և կակազելով, հազիւ «Ի՞նչ կ'ըսես, տօքթօրս» միայն կրնամ ըսել: – Այո, – կը շարունակէ Սեւակ, – կա՛մ պէտք է որ գրական անուանս պէս հոգիս ալ սեւցնեմ և կամ՝ մեռնիմ: Ուխտած եմ, – կը կրկնէ, – մեռնիլ, բայց երբեք հոգիս չսեւցնել: Բան մը չեմ հասկնար, կը մրմնջեմ ապշահար: «Այո, Վահանս, – կը շարունակէ նա, – բառ առ բառ միտքդ պահէ որպէսզի լաւ հասկցընես: «Հոս, Իթթիհատական Չեթէ Ռէիսի Արապաճը Պաշը ըսուած արարածին աղջիկը անյոյս վիճակի մէջ հիւանդ էր, խնամելու համար զիս կանչեցին. լաւ առիթ մըն էր, այդ կարգի գազան մը ձեռք ձգելու, ուստի ամէն ճիգ և ջանք ի գործ դրի աղջիկը ստոյգ մահուընէ մը փրկելու, յաջողութիւնս կատարեալ եղաւ, աղջիկը բուժուած էր: Ժամանակ մը վերջ այդ մարդակերպ անասունը զիս տուն հրաւիրեց, սենեակին մէջ առանձին էինք. սկսաւ շնորհակալ ըլլալ, և խօսքը շարունակելով ըսաւ. «Աղջկանս կեանքը ինձ շնորհած ըլլալուդ յաւիտեան երախտապարտ եմ, ուստի կը փափաքիմ, որ ես ալ փոխարիներմ. ահա առիթը ներկայացած է: Պոլսոյ կեդրոնը մահուանդ վճիռը արձակած և գործադրութիւնը հոս հրամայուած է: Բայց դուն անհոգ եղիր, քանի որ դուն աղջիկս ազատեցիր, ես քեզ պիտի ազատեմ. միակ մէկ պայմանաւ. այսինքն պէտք է

▶ անմիջապես իսլամանաս և աղջիկս կնութեան առնես: Արդէն մեղք չէ՞ որ քեզի պէս գեղեցիկ և ֆիտան մէկը կեալուր մնայ»: – Բայց Պէյ, – ըսի, – ես արդէն ամուսնացած եմ, կինս գերմանուհի է, Ֆօն Տէր Կոլց փաշային թիկնապահներէն գերման սպայի մը քոյրն է, երկու զաւկի ալ հայր եմ, այդ ինչպէ՞ս կարելի է: – Էհ, լաւ, – պատասխանեց անայլայլօրէն, – շատ մեղք պիտի ըլլայ երիտասարդութեանդ, որովհետեւ վստահ եղիր. եթէ նոյնիսկ յաջողիս Պոլիս երթալու հրաման առնել, քաղաքէն դուրս ելլելուդ անպայման պիտի սպաննուիս. ուրեմն, 15 օր միջոց կու տամ, լաւ խորհէ»:

Այ պատասխանել անօգուտ էր. «Շատ լաւ» ըսի ու մեկնեցայ»:

Խորհուրդ տուի, որ արժամապէս համակերպի:

Սեւակ ընկճուած էր, բարկացած և սրտնեղած ըլլալը որոշ էր, ինձմէ այդ տեսակ խորհուրդ չէր սպասեր:

Քանի մը օր առաջ, Տիրան Զէլէկեանին ալ խորհուրդ հարցուցած էր. ան ալ, կեանքը ազատելու նպատակաւ, իսլամանալու միջոցը միայն ցոյց տուած էր:

Սակայն ես, ըմբռնելով ձախող դերիս ծանրութիւնը՝ «Իրաւունք ունիս տօքթորս, – ըսի, – քու զգացումիդ գործը չէ այդ, փակենք այդ խնդիրը և գանք մեր ընելիքին. ըսէ տեսնեմ. ինչպէ՞ս պիտի կարենամ քեզի օգտակար ըլլալ»: Սեւակ հանդարտած էր. «Տղայութիւն պէտք չէ, – ըսաւ: – Պոլիս երթալուդ առաջին գործդ պիտի ըլլայ Բերա ելլել ու Կոմիտաս Վարդապետը առնելով մեզի երթալ. հոն տիկնոջս պատմել ամէն բան, նա գիտէ թէ ուր պիտի դիմէ, ինձի ապահով կերպով ուրիշ տեղ մը փոխադրելու ճարը գտնելու, հոգ չէ թէ բանտարկուած և շղթայուած ըլլամ, բաւ է որ սա ճնշիչ մթնոլորտէն ազատիմ»:

Իր խնդիրքը առանց յապաղելու կէտ առ կէտ գործադրելու խոստումով, կը համբուրուինք և կը բաժնուինք:

Երկու օրուան ճամբորդութենէ վերջ կը հասնինք Էնկիրիւ, ուր փոխանակ կայարան առաջնորդուելու, կը բանտարկուինք: Օրեր կ'անցնին. տակաւին Էնկիրիւ ենք. յոռի նախազգացումներ զիս կը պաշարեն: Սեւակի դէմքը աչքիս առջևէն չի հեռանար. կարծես «խոստմնազանց» ըսել կ'ուզէ. բանտի կեանքը կը սկսի տակաւ անտանելի դառնալ. ոճրագործ բանտարկեալները, որոնք թուրքեր են, անպատկառօրէն կը պատմեն, թէ ինչպէս սպաննած են այն հարիւրաւոր հայերը, որոնք այս բանտէն ճամբայ հանուած էին, և կ'առաջարկէին մեր դրամները իրենց տալ, որպէսզի առանց չարչարելու մէկ հարուածով սպաննեն...: Վերջապէս՝ Օգոստոս 30-ի այն չարաշուք օրը, կէս գիշերին, մեր ձեռքերը կապուած հանուեցանք դէպի անծանօթ ուղղութեամբ, մեզի կը հետեւէին ոստիկան զինուորներ և մեր սպանութեան յատուկ զէնքեր կրող արհաւիրալից կառքեր. մօտաւորապէս 750 հոգի էինք. 18 ժամուան ճամբորդութենէ մը վերջ, հասանք Գարա-Կէտիկ ըսուած գիւղը, ուր Սեւակի սպանման տխուր գոյժին տեղեկացանք:

Չանդըրը-էն Օգոստոս 26-ին Էնկիրիւ՝ մեզ հետ Գարա-Կէտիկ գտնուող սափրիչն էր որ, մանրամասն կը պատմէր Սեւակի, Վարուժանի և երեք ընկերներուն սպանման պարագաները:

Չէթէ Րէիսին իր երախտագիտութիւնը յայտնած էր խժոժօրէն սպաննել տալով Սեւակն ու ընկերները:

Ահա այսպէս Սեւակ զոհուելով, իր ուխտը կը կատարէր չսելցնելու համար իր հոգին:

Յարգանք իր անբիծ հոգիին...»:

Բժիշկ Վահան Ալթունեան

- «Հայ Բուժակ» Կ. Պոլիս

Խմբագիր՝ Բժիշկ Մ. Գարակէօզեան

4, տարի - թիւ 3-4 - Մարտ-Ապրիլ 1920:

* * *

ԵՐԿՐՈՐԴ ԿՐՕՆԱԿԱՆԸ

Ռուբէն Սեւակին բախտակից,

Չանդըրը արտորուած, բայց վերապրող՝

ՅՈՎՀԱՆ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆԻ

վկայութիւնը:

Չանդըրը-ի մէջ Ռուբէն Սեւակի հերոսական [մեր համոզումով] կեանքին մասին, ամենէն իրապաշտ և խորաթափանց վկայութիւնը կատարած է՝ Յովհան Ծ. Վրդ. Կարապետեանը:

Հայկականութեան խոր հաւատով գրուած այս վկայութեան մէջ ան, Ռուբէն Սեւակի մասին, պաշտամունքի հասնող հիացումով կ'արտայայտուի: Եւ Ռուբէն Սեւակը կը նկատէ՝ «ՄԱՐՄՆԱՅՈՒՄԸ ՀԱՅ ՅԵՂԻՆ ՀԱՒԱՏՔԻ ԴԻԻՑԱԶՆՈՒԹԵԱՆ»:

Այս խօսքերով Յ. Կարապետեան Վրդ.ը, Ռ. Սեւակը կը նոյնացնէ՝ Վարդանանցի հերոսներուն հետ:

Ո՞վ է հայր Յովհան: 1888-ին Պրուսա ծնած, մտաւորական պատուելիի մը զաւակն է, որ Պարտիզակի Ամեր. Գոլէնը և Պոլսոյ Ռոպէրթ Գոլէնը աւարտելէ յետոյ, Ամերիկա կը մեկնի և Գոլումպիայի համալսարանէն M.A. աստիճանով շրջանաւարտ կ'ըլլայ:

Ամերիկայի մէջ, հայ եկեղեցւոյ ծառայելու կոչում զգալով՝ յարանուանափոխ կ'ըլլայ, և 1914-ին էջմիածնի մէջ, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին կողմէ Արեղայ կը ձեռնադրուի և յետոյ ալ՝ Վարդապետ:

1914-ին, կը պաշտօնավարէ Պոլիս, իբր Պատրիարքին անձնական ֆարտուղար:

24 Ապրիլ 1915-ին, Թուրք ոստիկանութեան կողմէ կը ձերբակալուի և կ'ախորուի Չանդըրը: Եւ հոն կ'ապրի Ռուբէն Սեւակի և միւս մտաւորականներուն հետ, Եղեռնի ամբողջ արհաւիրքը: Բարեբախտաբար, միջամտութիւններու շնորհիւ, կը փրկուի ստոյգ մահէ:

1918-ին Պոլիս է, և Պատրիարքարանին դիւանապետութեան պաշտօնին կը կոչուի, և յետոյ, Իզմիրի առաջնորդական տեղապահի պաշտօնը կ'ստանձնէ:

Բայց քրքական հալածանքը և Եղեռնը կը շարունակուին: Եւ 1921-ին կը մեկնի Ամերիկա և Նիւ Եորքի Ս. Լուսաւորիչ մայր եկեղեցիին մէջ կը քարոզէ:

Աւելի ուշ, պարագաներու քերամք, կարգաթող կ'ըլլայ:

Համառօտ ձեւով այս է մեծ մտաւորականին, թունդ հայրենասէր Յովհաննէս Կարապետեանի տառապալից կեանքին պատմութիւնը:

Եւ հիմա կը հրապարակենք իր 21 Յունուար 1922-ին, Ամերիկայի «Հայաստանի Կոչնակ»ի մէջ հրատարակուած Ռուբէն Սեւակի մասին վկայութիւնը:

«ԷՋ ՄԸ ԱԶՍՈՐԱԿԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐԷՍ»

[1915 ԱՊՐԻԼ - 1918 ՆՈՅԵՄԲԵՐ]

«ՍԵՒԱԿԻ ԱՆՄԱՀ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ»

Չանդըրըի հովիտը ոռոգող գետակին եզերքը՝ բարտիներու գծաւոր ստուերին տակ, կը ճեմէինք Յուլիսի առաւօտ մը, Տօքթ. Ռուբէն Չիլինկիրեան (Սեւակ) ու ես, ըմբոշխնելով անգուգական վայելքները գաղափարային ընկերակցութեան: Խօսակիցս կը վերլուծէր անհրաժեշտ պայմանները ազգային վերածնունդի:

Աքսորական կեանքի ճնշող մթնոլորտը՝ իր բոլոր սպառնական երեւոյթներով փայփայած չէր մեր լաւատեսութիւնը: Հակառակ «Իթթիհատի»

**Հայաստանի
Կոչնակ**

7 Յունուար 1922

Եւ

21 Յունուար 1922

**New - York
USA**

➔ հայաջինջ քաղաքականութեան արհաւիրալից կիրարկումին՝ որու սկսեր էինք տակաւ վերահասու ըլլալ շրջող զրոյցներու և քաղաքական ուրիշ ցուցմունքներու հիման վրայ, երկուքս ալ անխախտ կը պահէինք հաւատքը Հայ ապագայի լուսազարդումին: Վայրկեան մը իսկ չէինք տարակուսիր, թէ տիրող ճգնաժամային կացութիւնը վերջապէս դէպի Ազատութիւն պիտի առաջնորդէր Ազգը: Կը մնար նոր արշալոյսը ողջունել նոր կենսունակութեամբ:

Քաղաքակիրթ ազգերու շարքին մէջ հայուն գրաւած անվիճելի դիրքը աւելի եւս ամրապնդելու և միւս կողմէ դարաւոր բռնակալութեանց ազգային նկարագրին վրայ դրոշմած տխուր հետքերը ջնջելու համար, կը զգայինք ամէնալուրջ գործունէութեան մը պէտքը:

Կը մտածէինք, թէ հայ իրականութեան ամէն խաւերուն և շրջանակներուն մէջ ներարկուելու էր այլևս դարուս ոգին, որպէսզի արդիանար ազգային մտայնութիւնն ու գործելակերպը և միանգամ ընդմիջտ ջախջախուէին կապանքները կոյր աւանդամոլութեան:

Բարեկարգչական ու շինարար այս աշխատութեանց տեսիլը զմեզ կ'ոգեւորէր ծայր աստիճան: Չէ՞ որ, երկուքս ալ նուիրուածներ էինք, նոյն նպատակին ու պատրաստ՝ ամէն զոհողութեան: Ծառայութեան շրջանը անշուշտ պիտի չուշանար: Հայութեան երկնակամարը մթագնող ամպերը պիտի փարատէին վերջապէս, ու զայն արիւնող շանթերն ալ յագուրդ տային իրենց կատաղութեան:

Իրերու բնականոն վիճակը երբ վերահաստատուէր, ասպարէզ պիտի իջնէինք անպայման:

Մեր խօսակցութիւնը հասած էր այս կէտին, երբ Տօքթորը յանկարծ լռեց: Հոգեկան խռովք մը նշմարեցի իր ընդհանուր արտայայտութեանը մէջ: Կը դիտէի որ կոկորդին մսանները կուլ տալու ծանօթ պրկումները կը կրկնէին ջղայնաբար: Ի՞նչ էր այն մտածումը զոր կը

վարաներ արտայայտել: Հարցուցի իր յուզման պատճառը: «Հայր Սուրբ», ըսաւ մեղմ ու խեղդուկ ձայնով. «Ինձ այնպէս կը թուի, թէ մահը հեռու չէ՛ բնաւ մեզմէ»: Նախագգացո՞ւմ մըն էր արդեօք, որ կ'ունենար: Անմիջապէս կոչում ըրի իր քիչ առաջուան խանդավառ զգացումներուն և ըսի, թէ իրաւունք չունէր յուսահատ ըլլալու:

Մասնաւորապէս ծանրացայ սա տրամաբանութեան վրայ, թէ քանի որ շուրջ քսան տարի պատրաստուէր էինք ծառայելու համար Ազգին կամ Եկեղեցիին, պէտք էր թոյլատրուիլ մեզ քոնէ քսան ամիս գործել:

Մահուան հանդէպ ունեցած պաղ արիւնս առաւելապէս արդիւնք ըլլալով տեսական հայեցողութեան ու հոգեկան տրամադրութեան՝ դժբախտաբար չէր արդարանար. այնքան մեզ շրջապատող իրերադարձութեանց տեսակէտէն: Ամիսի մը չափ առաջ մեր բախտակիցներէն յիսուն երկու հոգի ճամբայ հանուած էին դէպի Տէր Զօր, չափազանց տխուր պարագաներու տակ և արդէն տարածայնութիւնները կը բազմանային իրենց Գաղատիայէ քիչ անդին խժոժալի կոտորման: Ո՞վ կրնար երաշխաւորել թէ յաջորդ առաւօտուն իսկ, նոր ցանկ մը պիտի չի ծանուցանէր Տէր Զօր ղրկուելիքներու, որոնց մէջ գտնուէինք նաև երկուքս կամ ուրիշ բախտակիցներ: Ասկէ զատ, քաղաքին թուրք բնակչութեան մտայնութիւնը հետզհետէ կը լարուէր հայերու դէմ, տեղի տալով անարգական նորանոր արտայայտութեանց: Տարակոյս չկար, թէ մահուան ու կեանքի մէջ օրօրուելու շրջանն էր այս:

Տօքթորը կացութեան ծանրութիւնը լրջօրէն ըմբռնած՝ չէր ուզեր բաժնուիլ մահուան տեսիլէն:

–«Թշուառականները մեզ պիտի սպաննեն. բայց մենք պիտի չմեռնինք. քանզի մեր գաղափարականները մինչեւ վերջը պիտի ապրին:

Կարելի չէ ջնջել այն ոգին, որ մղեց մեզ Ամերիկայի

կամ Ջուիցերիոյ հանգիստէն հրաժարելով գալ ու օգնել մեր սիրեցեալ Ազգին:

Ես կը հաւատամ թէ անմահութիւն է ծրարուած զոհաբեր ծառայութեան մէջ»:

Այս բառերը արտասանուեցան ասպետական այնպիսի շեշտով մը, որ յատկանշական էր Սեւակի մշտավար կորովին: Գաղափարապաշտութիւնը նոր յաղթանակ մը կը տանէր այդ պահուն: Յուզիչ էր մեր տեսակցութեան արդիւնքը: Մահ կամ կեանք: Որոշած էինք հաւատարիմ մնալ մեր կոչման: Հանդարտութեամբ պիտի սպասէինք անակնկալներու յայտնութեան:

**

ԱՔՍՈՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ ՓՈՐՉԱՔԱՐ ՄԸՆ ԷՐ
ԱՐԺԱՆԻՔՆԵՐՈՒ: ԱՄԷՆ ԱՆՉ Ի ՅԱՅՏ
ԿՈՒ ԳԱՐ ԻՍԿԱԿԱՆ ԻՐ ԳՈՅՆՈՎ:

Ոմանց համբաւին պատուանդանը կը գայթեր անդարձ, մինչ ուրիշներ նոր կը կերտէին կոթողները առինքնող հիացման: Փոխադարձ գնահատումի այս առիթը կ'առաջնորդէր կազմութեանը բարեկամութեանց լաւագոյններուն: Տառապանքով նուիրագործուած այս եղբայրակցութիւնները տաճարներ էին մխիթարութեան ուր հաւատք, յոյս և սէր կը բոցավառէին լուսաճաճանջ՝ կարծես իբր հակապատկերներ մթնոլորտը պատող անարդարութեան խաւարին:

Քաղցր էր արդարեւ ցորեկը բոլորուիլ ծառերու հովանիին տակ և խրախուսել զիրար: Մինչ գիշերը անքուն ժամեր կ'օգտագործուէին կացութեան մասին անելի լուրջ վերլուծումներով:

Անգամ մը՝ հազիւ շաբաթ մը ետք այն տեսակցութիւնէ որու անդրադարձայ՝ երբ նստած էի Չանդրըրի հանդիպակած բլրակներուն բացուող պատուհանիս առջև, ու կը մտածէի զիս կախելու այն սպառնալիքին վրայ որ նոյն առտուն՝ ներկայութեան պարտաւորիչ

արձանագրութեան համար ոստիկանատուն գացած միջոցիս ըրած էին շուկային մէջ երկու անգուսպ թուրքեր, յանկարծ սենեակ մտաւ Տօքթ. Չիլիկիիրեան:

Սովորականէն աւելի մռայլ էր կերպարանքը: «Առաջարկ մը ունիմ ընելիք» յայտարարեց առանց յառաջընթաց խօսքերու: «Կը լսեմ, թէ Գաղատիոյ կողմերը իսլամացած են կարգ մը հայեր: Չեմ ուզեր որ մեր ընկերներէն ոեւէ մէկը այդպիսի տկարացում ունենայ ապագայ հաւանական ճնշումներու առջև, ուստի կը թելադրեմ որ դուն, իբր հոգեւորական, կանչես հոս գտնուողները և երդում առնես իւրաքանչիւրէն, թէ հաստատ պիտի պահեն քրիստոնէական հաւատքնին»:

Ջանացի հանդարտեցնել Տօքթորը և բացատրեցի անպատեհութիւնները որ կային այդօրինակ արարողութեան մէջ, նկատի ունենալով մանաւանդ ժամանակին փափկութիւնը և մեր ընկերները անհարկի յուզման չմատնելու անհրաժեշտութիւնը: Համակերպեցաւ չպնդել իր տեսակէտին վրայ. և սակայն, այդ միջադէպը կարծես կանխաձայնութիւն մըն էր մօտալուտ սարսափներու:

* * *

Շատ չանցած՝ կացութիւնը ստացաւ ամենասուր հանգամանք: Փողոցի թուրք տղաքը լաւագոյն ջերմաչափն էին հայահալած մոլեգնութեան: Լուտանքի սովորական տեղատարափը հիմա կը փոխուէր բիրտ քարկոծման: Կոտորածի նախապատրաստութեան գրոյցներ կ'սկսէին աւելի ազատօրէն շրջիլ: Գիշեր մը, ինքնապաշտպանութեան միջոցներու մասին խորհրդակցելու վրայ էի Պ. Տիրան Զէլէկեանի հետ, երբ Տօքթ. Չիլիկիիրեան անակնկալ այցելութիւն մը տալով յայտնեց, թէ եկած էր ծանրակշիռ յայտնութիւններ ընելու: Փոքրիկ կանթեղին աղօտ լոյսը իր տժգունած դէմքին աւելի ամպոտ մէկ կիսաստուերը կը շրջագծէր պատին վրայ: ➡

Պահ մը լռութիւն տիրեց սենեակին մէջ:

Իրարու նայեցանք հոգեկան խոր ներքնաթափանցումներով: Վերջապէս լսեցինք դաւադրութեան մը զարհուրելի նկարագրութիւնը:

Տօքթորին յուզեալ շեշտը դեռ կը հնչէ ականջիս փղծկեցուցիչ հակազդեցութեամբ:

Չանդըրըի մէջ կառապան մը կար, որ ծանօթ էր իբր հեղինակ սանձարձակ արարքներու: «Իթթիհատական» ոճրապարտ խմբակը յանձին իրեն գտած էր հլու գործիք մը զոր կը շոյէր ու կը շփացներ մեծ հեռատեսութեամբ:

Կառապան Իսմայիլի մէկ աղջիկը վիրաբուժական յաջող գործողութեան մը ենթարկուած էր Տօքթ. Բարսեղ Տինանեանի ձեռքով ու վերջինին Պոլիս դառնալէն ետք, հիւանդը փոխանորդաբար կը դարմանուէր Տօքթ. Չիլինկիրեանի կողմէ:

Այդ, ըստ վերջինին պատմութեան, նոյն օրը, երբ գացած էր հիւանդին այցելելու, կառապանը յանդգներ էր բանտարկել զինք տան խաւարամած գետնայարկը պահանջելով, որ իսկոյն իսլամանայ: «Ինծի նայէ—, պոռացեր է ճիւղը Տօքթորին երեսն ի վեր—, ձեզ ամէնքդ թիւնէյի մէջ պիտի սպաննենք: Քեզ սիրելուս համար կ'ուզեմ կեանքդ փրկել: «Հագգ Տինը» ընդունէ': Հակառակ պարագային աղէկ գիտցիր, որ կտոր կտոր պիտի ըլլաս»:

Տօքթորը, հաւատարիմ իր առջի օրուան ուխտին արիաբար դիմադրեր էր տրամաբանութեան ուժով: Կառապանին յամառ պնդումը իր առաջարկին անմիջական գործադրութեան մասին մաքառումը երկարեր էր երկու ժամէն աւելի: Ճգնաժամային այս դրութենէն ճողոպրելու համար, Տօքթորը գաղափարը յղացեր էր առաջարկելու կառապանին, որ թոյլ տայ իրեն քաղաքի գինուորական հրամանատարին հետ տեսակցիլ նոյն

ուղղութեամբ: Օձիկը ազատելու այս հնարքը յաջողութեամբ պսակուած՝ ահա՛ եկեր էր ամէնուս ճակատագրին հետ սերտօրէն կապակցեալ նոր կացութեան վրայ խորհրդակցելու:

Ո՞վ կրնար այլևս անգիտանալ վայրկեանին վճռականութիւնը: Կ'զգայինք, թէ գոյութեան նժարը դէպի գերեզման կը հակեր աւելի քան երբեք:

Զիրար սրտապնդող մէկ քանի բառերէ ետք Պ. Զէլէկեան յիշեցուց, թէ յաջորդ օրը *Րամազանի Պայրամ* ըլլալով, պատշաճ էր շնորհաւորական այցելութիւն տալ զինուորական հրամանատարին, և թելադրեց որ Տօքթօրն ալ ընկերանայ որպէսզի կառապան Իսմայիլ գէթ պատրանքը ունենայ իր բաղձանքին իրագործման:

Անդրադարձանք նաև Չանդըրըէ փախուստ տալու կարելիութեանց. բայց չյաջողեցանք եզրակացութեան մը յանգիլ: Կար կէտ մը սակայն, որու շուրջ կատարեալ համաձայնութիւն կը տիրէր. եւ այդ ալ վեր բռնել էր ամէն գնով դրօշը քրիստոնէական հաւատքին: Զէլէկեան խաչակնքեց երկիւղածութեամբ: *Իսկ Սեւակ իր բռունցքը ցցեց այն «մինարէ»ին ուղղութեամբ որու պատշգամէն խռպոտ ձայն մը կը բարձրանար նոյն պահուն դէպի Ալլահն իսլամութեան:*

* * *

Յաջորդ Կիրակի առաւօտուն, Չանդըրըի Հայոց փոքրիկ մատուռին հնադարեան կոչնակը աղօթքի իր հրաւերովը մէկտեղ, կարծես ահագանգը կը հնչեցնէր մահուան անխուսափելիութեան: Տեղական փոքրաթիւ հայութիւնը որ ականատես էր եղած Պոլսէն խլուած արքայական խումբին օրէ օր կոտորակուելուն, կը շարունակէր ջերմեռանդօրէն աղօթել մնացեալներուս փրկութեանը համար: Բաղաքին օձապտոյտ ու նեղ փողոցներէն լուռ և անշշուկ քալուածքով նոյնպէս դէպի

Մատուռ կ'ուղղուէինք բախտակից երեսուն և հինգ ընկերներ –վերջին ներկայացուցիչներս Այաշ ու Չանդըրը քշուած երկու հարիր իննսունի մօտ մտաւորական և եռանդուն հայութեան:

Արհաւիրքը կրօնական եռանդ էր արծարծած ամէն սրտի մէջ: Աւելի հիմնական պատճառը սակայն հրահրուող արթնութեան՝ ազգային բոլոր խաւերու և հոսանքներու մէջ տիրող ճշմարիտ եղբայրակցութիւններ: Հասարակաց թշնամիին դժոխային դաւերը ջնջած էին ներքին ամէն խտրականութիւն: Միասիրտ ու միակամ ինքնապաշտպանութիւն փորձող մեր խումբը բնական կը գտներ իր ներշնչումը քաղել այն եկեղեցիէն, որ խորհրդանշած է միշտ ազգային միութիւնն ու գաղափարապաշտութիւնը:

Չանդըրըի գօրանոցին գետնայարկի մէկ սրահը աղօթավայրի վերածուած էր բանտարկութեան շրջանին: Հոն, ամէն իրիկուն, հանգստեան ժամանակ, «Եկեացէ»ի պաշտաման Կարգը կը կատարուէր ու «Տէր Ողորմեա՛» կ'երգուէր անօրինակ ջերմեռանդութեամբ: Իսկ աւելի ետքը քաղաքին անշուք այլ հնաբոյր մատուռը դարձեր էր կիրակնօրեայ հաւաքավայրը իրենց հեռաւոր սիրելիներուն կարօտովը տոչորող ու նահատակութեան սեմին վրայ անյողդող կանգնող նոյն վտարանդի խումբին:

Վերոյիշեալ Կիրակին, Ս. Պատարագի մատուցումը արցունք կը խլէր ամէն աչքերէ:

Մթնոլորտը ելեքտրականացած էր դէպի սպանդանոց առաջնորդուած մեր պատուական ընկերներուն սուգովը:

Կարծես քրիստոնէական հալածանքի առաջին դարերուն մէջ կ'ապրէինք:

Մատուռը իր ցած ձեղունով ու խորհրդաւոր լուսաւորումով գետնադամբանի (CATACOMBE) տպաւորութիւնը կը թողուր իսկապէս:

Մատուռին յառաջակողմը՝ դասին առջև ասպետական դիրքով կանգնած էր նույն ինքն Տօքթ. Չիլինկիրեան:

Կ'զգայի, թե ինք, այդ վայրկեանին, կը մարմնացներ մեր ցեղին հաւատքի դիւցազնութիւնը: Երկիւղի նշույլը անգամ չկար իր առնական դէմքին արտայայտութեանը մէջ: Երբ խորանին վարագոյրը երկրորդ անգամ բացուեցաւ ու սարկաւազը «Երկիւղիւ և հաւատով յառաջ մատիք և սրբութեամբ հաղորդեցարուք»ը եղանակեց, Սեւակ առաջինը եղաւ Ս. Հաղորդութիւնը ճաշակող:

Չեմ կրնար պահ մը իսկ մտքէս հանեցնել իր այդ օրուան գրաւիչ վեհութիւնը: Կը նմաներ ինք այն յաղթական կաղնիին, որու բունը տապալել կը պատրաստուէին փայտահատներ:

Բայց ինք, անվրդով կը դիտէր ապագան. քանզի իր արմատներուն խորունկութիւնը զուլալ աղբիւրներէ ոռոգուած՝ երաշխիքը կու տար վերստին բողբոջման:

Այսպէս ալ՝ Սեւակ վախ չունէր իր դահիճներէն: Անոնք կրնային իր մարմինը անշնչացնել, բայց իր հոգին յաւիտենական պատգամներ պիտի ունենար հայութեան ականջին հնչեցնելիք:

Յովհան Ծ. Կրդ. Կարապետեան

7 Յունուար 1992, Ամերիկա «ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՉՆԱԿ»

